

УДК 354.11/86

Мосов С.П., д.військ.н., проф.,
Державний університет телекомунікацій

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В СИСТЕМІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Досліджено особливості інтелектуальної власності як важливого та потужного інструменту розвитку інноваційної економіки на підставі зарубіжного та українського досвіду. Визначено проблемні питання, існування яких перешкоджає покращенню ситуації в сфері інтелектуальної власності в Україні та інноваційному розвитку економіки. В інтересах інноваційного розвитку економіки України запропоновано впровадити низку актуальних заходів організаційного та правового характеру, реалізація яких буде спрямована на удосконалення сфери інтелектуальної власності та механізмів її функціонування.

Постановка проблеми. Україна вступила на свій шлях незалежності майже двадцять п'ять років тому, маючи потужний інтелектуальний потенціал із значними можливостями щодо його реалізації в інтересах свого економічного розвитку. Як це ні прикро констатувати, за весь період міцний ландшафт для інноваційного розвитку економіки так і не вдалося створити, незважаючи на активну діяльність винахідників, раціоналізаторів, вчених і фахівців щодо створення інтелектуальної власності на теренах України.

У цьому сенсі важливим виявляється ідентифікація проблемних питань, існування яких перешкоджає покращенню ситуації в сфері інтелектуальної власності України та інноваційному розвитку економіки з використанням зарубіжного та українського досвіду, що має актуальність з урахуванням євроінтеграційного процесу нашої країни.

Мета дослідження. Ідентифікувати проблемні питання, існування яких перешкоджає покращенню ситуації в сфері інтелектуальної власності України та інноваційному розвитку та запропонувати заходи, реалізація яких буде спрямована на удосконалення сфери інтелектуальної власності та механізмів її функціонування.

Виклад основного матеріалу. Викладення матеріалу статті вимагає попереднього наведення змісту двох дефініцій: “сфера інтелектуальної власності” та “державне управління сферою інтелектуальної власності”.

Сфера інтелектуальної власності – це середовище з внутрішньою єдністю, в якому здійснюється сукупність різноманітних видів інтелектуальної діяльності людини, що охоплюють різні галузі народного господарства, у результаті чого отримуються нові, оригінальні та невідомі раніше результати інтелектуальної діяльності людини у вигляді об'єктів інтелектуальної власності, які охороняються чинним законодавством і за своєю природою є нематеріальними [1].

Державне управління сферою інтелектуальної власності – це цілеспрямована та взаємопов'язана у часі та просторі – лінійно і за ієрархією – діяльність органів усіх конституційних гілок державної влади з вироблення і здійснення регулюючих, організуючих і координуючих впливів на сферу інтелектуальної власності з метою задоволення потреб українського суспільства, що змінюються під впливом дії різноманітних зовнішніх та внутрішніх факторів [2].

З а р у б і ж н и й д о с в і д. У сучасних умовах відбувається перехід розвинених в економічному сенсі країн світу від економіки індустріального типу, ефективність якої будується на використанні капіталу, до постіндустріальної економіки, ефективність якої визначається розвитком і використанням теоретичного знання. На перше місце вийшли галузі, безпосередньо засновані на використанні досягнень фундаментальної науки,

інформації й знань. Про це свідчить, у першу чергу, колосальний розвиток і пріоритет в економіці розвинутих країн світу таких галузей, як нанотехнології, біотехнології, програмне забезпечення, генетика, біохімія та інші [3, 4].

Інтелектуальна власність (далі – ІВ) перетворилася в один із звичайних важелів регулювання бізнесу, особливо в США, Японії та країнах ЄС. Вона впливає також на відношення фірм до розгляду питання про інвестиції в інноваційні проекти або диверсифікацію продукції, вирішення питання злиття фірм або їхнього поглинання, створення промислових об'єднань і спільних підприємств, а також проведення ліцензійної політики.

Об'єкти ІВ стають для корпорацій мірою їхньої життєздатності та ефективності функціонування в майбутньому. Підтвердженням цьому є загальний обсяг корпоративних активів у США, який у 80-х роках минулого століття складався десь на 62% з матеріальних активів, але до початку третього тисячоліття ця цифра під впливом жорсткої ринкової боротьби скоротилася до 30%. На початку 90-х років в Європі обсяг нематеріальних активів становив уже більше однієї третини від загального обсягу всіх активів [5].

У Японії об'єкти ІВ становлять більше 45% від загального обсягу корпоративних знань, накопичених протягом звітного періоду (охоплюють як кодифіковані знання, наприклад зафіксовані в документах, так і неявно виражені знання – зокрема ті, про які свідчить рівень кваліфікації персоналу). Вражаючими є результати проведених британських досліджень, у яких визначається, що в загальній вартості компанії в середньому 40% складають об'єкти ІВ [6].

Схеми інвестування науково-дослідних робіт (далі – НДР) з боку бізнесу в рамках Організації країн з економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСД) показують наявність значної кореляції між рівнями витрат на НДР і активності патентування. У перспективі приватне фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у більшості економічно розвинених країнах може перевищити об'єми бюджетних асигнувань у цю сферу.

Як показує досвід, у провідних в економічному сенсі країнах світу інтелектуальна власність пронизує майже всі галузі господарства, перетворюючись у справжній інтелектуальний капітал. У таких країнах значна частина приросту валового внутрішнього продукту припадає на долю винаходів, ноу-хау, інновацій, які використовуються в найсучасніших технологіях.

Менеджмент у сфері ІВ стає основним елементом управління корпоративним бізнесом. Компанії створюють альянси одна з одною для підвищення цінності своїх об'єктів ІВ і набуття взаємовигідних конкурентних переваг. У підсумку такі альянси дають змогу компаніям збільшити вплив у конкретних галузях, що дозволяє їм, у свою чергу, нав'язувати власні стандарти конкурентам у відповідній сфері.

Інтелектуальна власність, за світовим досвідом, виконує роль стратегічного ресурсу в системі формування національного багатства і має суттєво впливати на рівень її конкурентоспроможності.

Підтримка державою винахідницької інноваційної діяльності вважається вагомим важелем економічного стимулювання процесу створення та введення об'єктів ІВ у господарський обіг. Досвід таких відомих країн, як Австрія, Великобританія, Нідерланди, США, Німеччина, Франція, Швеція, Швейцарія та Японія вказує на урядову допомогу та стимулювання винахідницької інноваційної діяльності. Основними формами стимулювання малих і середніх підприємств, а також окремих інноваторів є: пряме фінансування, яке досягає 50% від витрат на створення нової продукції і технологій (Франція, США); надання позик, у тому числі без виплати відсотків (Швеція); дотації (практично всі країни); створення фондів впровадження інновацій з урахуванням можливого ризику (Велика Британія, Німеччина, Швейцарія, Нідерланди); безповоротні позики на впровадження нововведень, які досягають 50% від витрат (Німеччина); відстрочка сплати мита чи звільнення від неї, якщо

винахід стосується економії енергії (Австрія) тощо [7]. Ці заходи вважаються суттєвим досягненням урядів зазначених країн щодо управління інноваціями.

У сучасному світі провідні в економічному сенсі країни найважливішою складовою державної політики вважають створення умов для розвитку інтелектуального потенціалу нації. Так, наприклад, у США і Японії працюють ретельно продумані програми розвитку творчості громадян, починаючи з дошкільного віку.

Таким чином, економіка, що раніше базувалася лише на бетоні та залізі, під впливом змін у формуванні ринкових відносин на міжнародній арені, поступово замінюється на економіку, засновану на ідеях і знаннях, у рамках якої інтелектуальна власність стає однією з переважних цінностей. Закономірним можна вважати появу нових стимулів для створення національного багатства в сучасному суспільстві, якими стають цінності, засновані на знаннях.

С и т у а ц і я в У к р а ї н і. У сучасній економіці України інтелектуальний потенціал поки ще недооцінюється і тому незатребуваність накопиченого інтелектуального багатства стала однією з причин щодо розпаду багатьох наукових і виробничих колективів, масового відтоку талановитих фахівців за кордон, технологічної деградації виробництва. Економічний розвиток України всупереч наявному могутньому інтелектуальному потенціалу все більше набуває досить вираженого сировинного, трудомісткого й енергоємного характеру, а сама вона вже стала стабільним донором найрозвинутіших країн з інтелектуальних ресурсів.

За показником патентної продуктивності, який визначається як відношення кількості національних патентів у резидентів країни до зайнятих у сфері наукових досліджень і розробок, Україна посідає одне провідних місць. Але ж це досягнення, на жаль, не можна автоматично, як показує реальність, віднести до конкурентних переваг вітчизняної інноваційної системи. До того ж, наша країна ще не увійшла до складу держав, що мають патенти “тріадної групи”, тобто патенти, одночасно зареєстровані у США, Японії та ЄС.

За результатами експериментальних розрахунків індикаторів Європейського інноваційного табло (далі – ЄІТ) для України станом на 2007 р. були отримані такі результати (по відношенню до ЄС): наша країна знаходилася у групі “країн, що здоганяють”; витрати на інноваційну діяльність відставали – 0,7; витрати некомерційного сектору на дослідження та розробки відставали – 0,6; витрати комерційного сектору на дослідження та розробки значно відставали – 0,17 [8].

Прогнозні оцінки, зроблені фахівцями Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України у 2010 році для нашої держави до 2020 р., показали, що за умов проведення цілеспрямованої інноваційної політики, приведення у відповідність до неї підприємницької діяльності, здійснення реальних кроків у напрямі реалізації необхідних структурних змін в економіці, технологічної модернізації виробництва, показники ЄІТ для України можуть бути покращені (по відношенню до існуючого стану): наша країна стає лідером у групі “помірні новатори”; витрати на інноваційну діяльність збільшуються – 1,95; витрати некомерційного сектору на дослідження та розробки збільшуються – 1,63; витрати комерційного сектору на дослідження та розробки збільшуються – 1,53. Сьогодні економічна ситуація в країні значно змінилася і зроблений раніше прогноз вимагає об’єктивного корегування.

Актуальним залишається питання врахування інтелектуальної власності у вартості промислових підприємств України, у зв’язку з чим вона практично занижена на 50-80%. Таким чином, у наслідок можливої приватизації власники підприємств отримують відповідну додаткову вартість за рахунок об’єктів права ІВ на невраховану інтелектуальну складову, яка була створена колективом вчених та інженерів, праця яких у процесі приватизації була знецінена, а держава втрачає потенційні фінансові надходження до бюджету. Частка нематеріальних активів у собівартості української продукції не перевищує 0,5-2%, що майже у 10-15 разів менше, у порівнянні з провідними в економічному відношенні країнами світу [9].

Існуючий на теперішній час стан у сфері ІВ є найкращим підтвердженням існуванням односторонності наукових досліджень (функції регулювання, охорони та захисту), відсутності фундаментальних і прикладних досліджень, реалізація яких дозволила би змінити ситуацію як у сфері ІВ, так і в питаннях державного управління цією сферою та зробити можливим вирішення проблеми залучення інтелектуального ресурсу до якісних трансформаційних змін інноваційного характеру в економіці та забезпечення належного впливу інтелектуальної власності на зростання ВВП в Україні. На це впливає, як це зазначалось раніше, недовідання фінансування такого виду наукових досліджень як з боку держави, так і з боку комерційних структур.

В Україні склалася ситуація, яка характеризується, з одного боку, високими показниками щодо об'єктів ІВ, на які видані охоронні документи, а з іншого боку, гальмується розвиток високотехнологічних та економічно важливих для України й її майбутнього галузей. Причин існування такої ситуації в сфері ІВ декілька: розпорошення та дублювання управлінських функцій, зокрема організаційних, між кількома центральними органами виконавчої влади; забезпечення реалізації політики в сфері охорони ІВ в Україні характеризувалося відсутністю належної координації та недостатньою ефективністю у діяльності структур, які мають опікуватися питаннями розвитку національного інституту інтелектуальної власності; повільно розгорталася діяльність підрозділів з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності в органах виконавчої влади, бюджетних установах, організаціях і на підприємствах, діяльність яких пов'язана з використанням об'єктів ІВ; не розроблено систему дієвих економічних стимулів (податкових, кредитних, страхових) щодо створення та комерціалізації об'єктів права ІВ з метою формування ринку цих об'єктів; не запроваджені механізми державної підтримки патентування вітчизняних об'єктів ІВ в іноземних державах, створених за бюджетні кошти; відсутня методика визначення розміру шкоди, завданої порушенням прав на об'єкти права ІВ; відсутнє нормативно-правове регулювання питань, пов'язаних з необхідністю здійснення оцінки інтелектуальної власності; формування ринку ІВ відбувалося повільно, відсутні ефективні механізми обліку та запровадження у виробництво результатів інтелектуальної діяльності; мала місце неконтрольована передача наукових і конструкторських розробок за кордон, виток з України вітчизняних заявок на перспективні винаходи (невирішеність питань інтелектуальної безпеки) [2, 9].

Цілеспрямовані наукові дослідження щодо державного управління сферою ІВ і його удосконалення фактично не здійснюються. Відсутньою є провідна установа, яка б здійснювала системні дослідження в інтересах створення дієвих механізмів державного управління цією важливою для України сферою.

Таким чином, слід звернути увагу на низьку ефективність існуючих і відсутність теоретичних розробок щодо дієвих механізмів державного управління сферою ІВ України для поліпшення економічних засад її існування та подальшого розвитку, а також на спрямування дій держави на зміцнення, в основному, економічної бази для функціонування та розвитку державної системи правової охорони ІВ.

Стратегія щодо інтелектуального потенціалу. Загальне відношення до України здійснюється на рівні країн з перехідною економікою. З урахуванням стратегії “країн суб'єктів відкритості” стосовно України формуються підходи до її інтелектуального потенціалу. Їх сьогодні як мінімум два, які не вважаються конструктивними для майбутнього нашої країни. Перший підхід формується з боку розвинених в економічному сенсі країн. Його суть полягає в зменшенні кількості й якості інтелектуальних ресурсів України за рахунок переманювання кваліфікованої їх частини за її межі. Способи реалізації цього підходу будь-які – від встановлення квот на запрошення фахівців наукоємних спеціальностей, пропозиції навчатися за кордоном для найпідготовленіших студентів до різноманітних підходів щодо переманювання висококваліфікованих фахівців.

Важливо, що існуюча в Україні система підготовки фахівців з вищою освітою за рахунок бюджетних коштів практично не піддається критиці західними політиками. За роки економічних реформ не було пропозицій і грантів з боку міжнародних фінансових організацій, які би були стурбовані реформуванням системи професійної освіти в Україні на ринкових принципах, за винятком фонду Сороса, який цілеспрямовано функціонував в інтересах виявлення наукових напрямів і шкіл в Україні.

Інший підхід – це зниження рівня інтелектуального потенціалу загалом, стан якого не давав би змоги нарощувати професійний потенціал. Такою сьогодні можна вважати внутрішню ситуацію України. Вона проявляється в тому, що значна частина населення працездатного віку не має можливості вкладати фінансові засоби для підтримки власного здоров'я, розвитку й навчання дітей у вищих навчальних закладах, оскільки за статистичними даними близько 80% населення мають низький прожитковий рівень.

П р о п о з и ц і ї. В інтересах інноваційного розвитку економіки України доцільно впровадити низку актуальних заходів, реалізація яких буде спрямована на удосконалення сфери інтелектуальної власності та механізмів її функціонування. До таких заходів слід віднести такі:

1. Розробити документ “Політика держави в сфері інтелектуальної власності” та програму його реалізації з визначенням щорічних конкретних цільових результатів.

2. Розробити основи політики держави щодо інтелектуальної безпеки в Україні та основи управління процесами її забезпечення.

3. Внести зміни до Типового положення про міністерство України. Пункт 3 викласти із змінами в новій редакції: Основним завданням міністерства є формування та реалізація державної політики у визначеній Президентом України сфері з урахуванням взаємозв'язку з іншими сферами.

Пункт 4 викласти із змінами в новій редакції: Міністерство відповідно до покладених на нього завдань: визначає пріоритетні напрями розвитку відповідної сфери; забезпечує нормативно-правове регулювання у визначеній сфері; узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентові України та Кабінету Міністрів України; інформує та надає роз'яснення щодо здійснення державної політики у відповідній сфері; визначає шляхи найбільш ефективного використання наукових і технічних досягнень, вирішення питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інших творчих досягнень у сфері інтелектуальної власності; здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на нього Президентом України.

Внести зміни до Типового положення про центральний орган виконавчої влади (ЦОВВ) України, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідного члена Кабінету Міністрів України за напрямком діяльності в сфері ІВ. Пункт 3 викласти із змінами та в новій редакції: Основними завданнями центрального органу виконавчої влади є реалізація державної політики у визначеній Президентом України сфері з урахуванням взаємозв'язку з іншими сферами, а також внесення пропозицій щодо її формування.

Пункт 4 викласти із змінами та в новій редакції. Центральний орган виконавчої влади відповідно до покладених на нього завдань: надає адміністративні послуги; здійснює державний нагляд (контроль); здійснює управління об'єктами державної власності; узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх члену Кабінету Міністрів України, який спрямовує та координує діяльність центрального органу виконавчої влади (далі – міністр); визначає шляхи найбільш ефективного використання наукових і технічних досягнень, вирішення питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інших творчих досягнень у сфері інтелектуальної

власності; здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на нього Президентом України.

4. Забезпечити з боку держави координування процесів реалізації в Україні життєвого циклу об'єкта ІВ – від ідеї його створення до інноваційного продукту (технології) з подальшою утилізацією чи екологічно безпечним знищенням матеріального носія, в якому реалізований цей об'єкт ІВ.

5. Розробити систему економічних стимулів (податкових, кредитних, страхових) з метою активізації створення та комерціалізації об'єктів права ІВ для функціонування та розвитку ринку цих об'єктів в Україні.

6. Вирішити завдання нормативно-правового регулювання питань, пов'язаних з необхідністю здійснення оцінки інтелектуальної власності.

7. Удосконалити чинне законодавство стосовно вирішення питань утилізації (знищення) матеріальних носіїв, у яких реалізовані об'єкти ІВ, і управління процесом такої утилізації (знищення).

Це дозволить ще на етапі розробки продукції, у якій реалізовані об'єкти ІВ, вимагати при виконанні наукових, науково-технічних і науково-прикладних пропозицій щодо способів і засобів утилізації (знищення) як самого матеріального носія після його використання, так і відходів, що виникають під час виробництва такої продукції, в інтересах покращення екологічної обстановки в Україні та зменшення забруднених територій.

8. Розробити процедурне забезпечення формування рішень підрозділами з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності міністерств і ЦОВВ за переліком завдань, які вони мають вирішувати, а також їх ресурсного забезпечення. Надати окремий юридичний статус зазначеним структурним підрозділам.

9. Систематизувати процедурне забезпечення ефективного управління з боку держави використанням наукового потенціалу українського суспільства та сприяння комерціалізації об'єктів права ІВ.

10. Провести фундаментальні та прикладні дослідження, реалізація яких дозволила би змінити ситуацію як у сфері ІВ, так і в питаннях державного управління цією сферою та зробити можливим вирішення проблеми залучення інтелектуального ресурсу до якісних трансформаційних змін інноваційного характеру в економіці та забезпечення належного впливу інтелектуальної власності на зростання ВВП в Україні.

11. Уточнити зміст освітньо-кваліфікаційних характеристик (далі – ОКХ) випускників вищих навчальних закладів з позиції формування творчих особистостей, здатних до створення об'єктів ІВ, тому, що ОКХ є галузевим нормативним документом, в якому узагальнюється зміст вищої освіти, тобто відображаються цілі вищої освіти та професійної підготовки, визначається місце фахівця в структурі галузей економіки держави і вимоги до його компетентності, інших соціально важливих властивостей та якостей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок, слід звернути увагу на те, що в Україні ще залишається потужний інтелектуальний потенціал. Це дозволяє з оптимізмом сподіватися на можливості його застосування в інтересах інноваційного розвитку економіки нашої країни. Разом з тим, умови для успішного переведення інтелектуального капіталу в інтелектуальні можливості стають з кожним роком менш сприятливими внаслідок швидкого розвитку існуючих та винаходження нових технологій і зростання жорсткості конкуренції у світі.

Список використаних джерел

1. Мосов С.П. Стратегічні засади удосконалення державного управління Національною системою інтелектуальної власності / С.П. Мосов. – К., 2015. – 63 с.
2. Паладій М.В. Сфера інтелектуальної власності в Україні: проблемні питання державного управління в умовах інтеграції в міжнародні співтовариства: [монографія] / М.В. Паладій. – К. – 2011. – 240 с.

3. Ідріс К. *Интеллектуальна власність – потужний інструмент економічного зростання* / К. Ідріс; пер. з англ. – К.: Укрпатент, 2006. – 371 с.
4. Мосов С. *Инновационный путь развития экономики Украины: барьеры и инструменты* / С. Мосов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
5. Чесбро Г. *Открытые инновации* / Г. Чесбро; пер. с англ. В.Н. Егорова. – М.: Поколение, 2007. – 336 с.
6. Мосов С.П. *Про стан справ щодо промислової власності на підприємствах України* / С.П. Мосов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uiprv.org/ua/mosov_180313.
7. Волков О.І. *Инновационный розвиток промисловості України* / О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан; за ред. проф. О.І. Волкова, проф. М.П. Денисенка. – К.: КНТ, 2006. – 648 с.
8. Егоров І.Ю. *Науковий та інноваційний потенціал України у міжнародних статистичних порівняннях: [монографія]* / І.Ю. Егоров, І.А. Жукевич, Ю.О. Рижкова. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2010. – 156 с.
9. Біла книга. *Интеллектуальна власність в інноваційній економіці України* / [Г.О. Андрощук, О.В. Дем’яненко, І.В. Жилияєв та ін.]. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 440 с.

Мосов С. Особенности интеллектуальной собственности в системе инновационного развития: зарубежный и украинский опыт. В статті досліджувались особливості інтелектуальної власності як важкого і потужного інструмента розвитку інноваційної економіки на основі використання зарубіжного і українського досвіду. Визначені проблемні питання організаційного і правового характеру, існування яких перешкоджає покращенню ситуації в сфері інтелектуальної власності в Україні і інноваційному розвитку економіки. В інтересах інноваційного розвитку економіки України пропонується реалізувати ряд актуальних заходів організаційного і правового характеру, направлених на удосконалення сфери інтелектуальної власності та механізмів її функціонування.

Mosov S. Features of the intellectual property in the system of innovation development: international and Ukrainian experience. The paper investigated the features of intellectual property as an important and powerful tool for the development of innovative economy on the basis of foreign and Ukrainian experience. Problem issues of organizational and legal nature, impeding the improvement of situation in the field of intellectual property in Ukraine and innovative development of the economy, have been identified. The strategy relative to intellectual potential of the foreign countries, as well as the domestic situation as for the formation of intellectual potential has been elucidated. Implementation of the wide range of urgent measures of organizational and legal nature, aimed at improving the intellectual property and the mechanisms of its functioning has been proposed for the benefit of innovation development of the economy of Ukraine.